

Sergei Bortnik

*Ukraina Õigeusu Kiriku Kiievi Vaimuliku Akadeemia professor,
„Akadeemilise initsiatiivi“ Heategevusliku Fondi juhataja*

Jagunemistest ukraina õigeusus: ajaloolised ja kanoonilised eeltingimused, põhjused ja ajendid

Kahjuks takistasid praegused Ukraina sõjaolud mind ennast konverentsil kohal olema. Selle põhjuseks on nii tehnilised raskused (Ukrainas ei lenda reisilennukid) kui ka formaalsed: väljasõiduloo saamine riigivõimudelt.

Vaatamata minu piiratud kohalolekule, on mul hea meel, et konverentsil on esinejate hulka arvatud ka mitu Saksamaa esindajat. Olen neid juba ammu hinnanud kui eksperte küsimustes, mis puudutavad religiooni avalikus ruumis. Kõik nad, nagu ka mina, valdavad üsna hästi vene keelt. Venemaa riigivõimude seisukohalt on see ajendiks meid pidada „Vene maailma“ hulka kuuluvaks.

Hiljutisest ajast on seaduse „Põhiseadusliku korra kaitsmise kohta usuorganisatsioonide tegevusvaldkonnas“ (nr 3894) järgi *Vene maailma ideoloogia propaganda* ajendiks lõpetada või sisuliselt ära keelata mistahes usuorganisatsioon Ukrainas. Ma usun, et temaatiliselt positsioneerime end me kõik üsna selgelt selle ideoloogia vastu, mis sai tegelikult üheks põhjustest praeguse sõja alustamiseks Ukrainas. Kuid küsimus *keele ja teatud maailmavaateliste tõekspidamiste suhtest* on üks valusamateist mitte ainult Ukraina vaid ka mitmete teiste riikide, sealhulgas Eesti jaoks.

Viimane, mida tahaksin oma sissejuhatavas osas mainida, on minu meeldivad mälestused teie riigi külastamisest veerand sajandit tagasi. Olin toona vaimuliku seminari üliõpilane Peterburis ja selle linna geograafiline lähedus Eestile andis võimaluse külastada teie ilusat linna ja ka mõningaid keskusi, mis on seotud õigeusuga Eestis.

Pärast seda lühikest sissejuhatust tahaksin *keskenduda ukraina õigeusu teemale*. Arvestades, et ma olen lõplikus ettekandjate nimekirjas ainus, kes räägib olukorrast Ukrainas, luban ma endale *pisut laiemalt* mõtiskleda, kui seda on vaid väljakuulutatud „lähtepunktid, põhjused ja ajendid“. Pakutud pealkiri näeb ette pöördumist minevikku. Minu jaoks on siiski oluline selle kõrval välja pakkuda mõned põhimõttelised aspektid praeguse keerulise olukorra analüüsimiseks.

Ma ehitan oma arutluskäigu üles lähtudes oma mälupildis kahest Pühakirja tsitaadist. Esimene tsitaat on „**et ... kõik oleksid üks**“ (Jh. 17: 21). Need sõnad, nagu me kõik teame, on võetud Kristuse palvest Jumala Isa poole. Me mäletame nende sõnade jätku: „... *nii nagu sina, Isa, minus ja mina sinus, et ... maailm usuks ...*“ Teine tsitaat suhestub minu pöördumisega alguses – „armastatud Kristuses“.

Siinsamas Johannese evangeeliumis pöördub Kristus oma jüngerite poole: „ ... *Nõnda nagu mina teid olen armastanud; et teiegi üksteist armastaksite! Sellest tunnevad kõik, et teie olete minu jüngrid, kui teil on armastus isekeskis*” (Jh. 13: 34–35). Neid kahte tsitaati ühendab *väljastpoolt tuleva hinnangu tähtsus*: „et maailm usuks“, „sellest tunnevad kõik“.

Need mõlemad käsusõnad ühtsusest ja armastusest on oma kavatsuses oivalised. Kuid need ei juurdu hästi kahe õigeuskliku jurisdiktsiooni vahel Ukrainas. Veel enam, Ukraina riigi kirikute ühendamise strateegia tundub mulle olevat vale. *Mitte igasugune ühtsus ei ole hüvanguks*, eriti veel siis, kui sellega kaasneb vägivald. Olulisem sellisest pealesunnitud ühtsusest on tunnistus kristlikust armastusest.

Jagunemine õigeusklike vahel on meie riigis aset leidnud *juba 35 aastat*. Veel NSVL-i hilisel perioodil, usuvabaduse esimeste puhangute lainel, tekkis Ukrainas taas autokefaalne liikumine. 1989. aastal taaselustati Ukraina autokefaalne õigeusu kirik (UAÕK) ja 1991. aastast sai alguse Kiievi patriarhaat (KP), mida suurema osa selle ajaloost juhtis – enamasti patriarhi ametis – Filaret Denissenko. Idee autokefaalsest kirikust ei olnud abstraktne, vaid oli üsna konkreetselt suunatud vabanemisele Moskva Patriarhaadi survest.

Kahtlemata võiksin siinkohal pakkuda kanoonilist põhjendust –, et tegemist oli lahusuliste rühmadega, mida juhtisid vaimulikud, kellele kirikuvõim oli keelanud jumalateenistuse pidamise ja kes ei olnud õigesti, kanoonilises mõttes, ametisse pühitsetud. Eriti problemaatilised on UAÕK-i piiskoppide ametisse pühitsemised – *Vikenti Tšekalini nendes osalemise pärast*.

Üheks oluliseks teguriks on veel ka see, et kahe traditsiooniliselt tunnustamata jurisdiktsiooni – KP ja UAÕK-i ning seejärel ühinenud „Õigeusu Ukraina kiriku“¹ (ÕUK) – koguduste valdav osa asub üsna piiratud territooriumil, nimelt *Galiitsia kolmes oblastis*.² Enne täiemahulise sõja algust tegin ma selle kohta kolm aastat tagasi riigi statistikal põhineva analüüsi.³

Sellist ranget lähenemist teise tõrjumisele, mida võib veel praegugi näha paljude Ukraina Õigeusu Kiriku esindajate puhul, võib nimetada *variserlikuks* või *rigoristlikuks*. See seisneb kaanonite ranges järgimises või täpsemini nende teatud viisil mõistmises.

¹ Õigeusu Ukraina kirik (Православна церква України (ПЦУ)) – struktuur, mis tekkis KP ja UAÕK-i ühinemisel, millele Patriarh Bartolomeos kinkis 2019. a autokefaalia staatuse, keda peale Konstantinoopoli Patriarhaadi on tunnustanud ainult kolm 14-st üldtunnustatud Autokefaalsetest Kirikutest (*toim. märkus*).

² Ivano-Frankivsk, Lviv ja Ternopil.

³ Võrdl: Is the “Orthodox Church of Ukraine” mainly a church of Galicia? Witness of the state statistics [Elektroniline ressurss] // БФ «Академічна ініціатива». URL: https://www.academic-initiative.org.ua/en/2021/06/27/ocu_mainly_a_church_of_galitia/ (vaadatud 23.03.2025).

Hiljutine silmatorkav näide sellise lähenemisviisi konfliktisusest Ukrainas – mis oma riikluse kaitsmise nimel juba kolm aastat sõdib –, on *Tšerkassõ linna katedraali hõivamine*. Metropoliit Feodosios on olnud üks selle kirikulõhet puudutava range akriibia järjekindlaimaid esindajaid. Selle tulemusena on ta ise juba pikemat aega uurimise all, aga Ukraina suurim pühamu võeti hiljuti üle konkureeriva ÕUK-i poolt.

Sellise vastuseisu puhul soovitab Pühakiri varuda kannatlikkust. Näiteks pakub seaduseõpetaja Gamaaliel kristlaste kaitseks: „... *kui see nõu ja töö on inimestest, siis läheb see tühja*“ (Ap. 5: 38). Matteuse evangeeliumist leiame veel karmimaid sõnu, mille Kristus esitab variseridele: „... *ärge arvake võivad ütelda iseenestes: meil on Abraham isaks; sest ma ütlen teile, et Jumal võib neist kividest äratada Abrahamile lapsi*“ (Mt. 3: 9).

ÕUK-i puhul toetavad seda autokefaalse kiriku loomise „juhtumit“ erinevad osapooled – nii Ukraina riigiasutused kui ka Oikumeeniline Patriarhaat. See toetus tugevnes alles pärast laiaulatusliku sõja puhkemist, kui Moskva Patriarhaat oma patriarhi näol, toetas otseselt sõjalist agressiooni. Avalikus arvamuses on toetus ÕUK-le ainult suurenenud. See viis hiljuti seaduseandlikult keelustamise UÕK-i kui kirikliku struktuuri, mida aastakümneid peeti ainsaks kanooniliseks Kirikuks.

Minu arvates UÕK-i juhtkonna niivõrd range strateegia läbikukkumise põhjuseks on konkurendi *radikaalne tagasilükkamine*. Sellises tõlgenduses see oli ja jääb *õnnistuseta kirikulõheks*, kus ei ole kehtivaid ametisse pühitsemisi (hirotoniaid) ega usklikel võimalust saavutada lunastust. Niimoodi toetati kahe jurisdiktsiooni vahelist konkureerimist ja võitlust teoloogiliste argumentidega.

ÕUK-i juhtkonna lähenemine on tegelikult ka praegu sama radikaalne. Nende retoorika kohaselt on iga UÕK-i preester – *Venemaa julgeolekuteenistuste käsilane*. UÕK-i vaimulikele pannakse süüks, et nad on kanooniliselt seotud Moskva Patriarhaadiga, sealhulgas ei võeta üldse arvesse seda, kuivõrd on süüdistatavad iseseisvalt võimelised olukorda muutma.

Ukraina õigeusk eksisteerib *kahe traditsiooni vastasseisu olukorras*. Neile kahele annab ülemdiakon Andrei Kurajev tabavalt nime oma raamatus „Византия против СССР. Война фантомных империй за церковь Украины“ (Bütsants vs. NSVL. Fantoomimpeeriumide sõda Ukraina kiriku pärast). Pealkiri juba ise viitab *geopoliitilisele lähenemisele*, mille järgi on Ukraina õigeusklikud kahe suure mängija vahelise konkurentsi objektiks.

Ukrainas endas on meil ka kaks traditsiooni, mis lähendavad meid vastavalt teistele Ida-Euroopa Kohalikele Kirikutele ja Kirikuga Venemaal. Omal ajal pidasin sel teemal ettekande pealkirjaga „Ukraina õigeusu kaksikidentiteet“.⁴

⁴ See oli avaldatud peamiselt saksa ja ukraina keeles: *Бортник С.М., Подвійна ідентичність українського Православ'я* [Elektroniline ressurss] // БФ «Академічна ініціатива». URL:

Selline geopoliitiline lähenemine ilmnes eredalt *autokefaalia andmise staadiumis* Ukraina kirikule (ÕUK-le. – *toim. märkus*) 2018–2019. aastate vahetusel. Toona otsustas Oikumeeniline Patriarhaat tühistada 1686. aasta sinodaalse kirja (millega Kiievi metropoolia anti üle Moskva Patriarhaadi alluvusse) kehtivuse. Seega see kanooniline territoorium, koos kõigi sellel olevate õigeusu struktuuridega (justkui. – *toim. märkus*) sai taas Konstantinoopoli Kiriku osaks. Ja juba kui oma uuele osale andis Konstantinoopoli Kirik Ukraina õigeusklikele autokefaalia.

Sellise geopoliitilise lähenemisviisi oluline puudus on aga see, et Ukraina õigeusklikud on sel juhul vaid mõjutamise objektiks, kristlik usk aga lükatakse alla ideoloogia tasandile. Seetõttu on siin asjakohane meelde tuletada Kristuse sõnade Aabrahami laste kohta, keda „Jumal võib kividest äratada“ konteksti. Enne seda ütleb Kristus variseridele: „*Kandke õiget meelesparanduse vilja*“ (Mt. 3: 8). *Patukahetsemine Jumala ees* on see, mis teeb usust isikliku teo; see nihutab usu ideoloogia piiridest kaugemale. See viib meid Kiriku ainulaadse koha teadvustamiseni kodanikuühiskonnas.

Usun, et tänane vastasseis UÕK-i juhtkonna ja Ukraina riigi vahel on seletatav just selle erinevusega. Oma teabepoliitikas ei ole UÕK suutnud esitada veenvaid argumente oma olemise kohta väljaspool poliitikat. On mitmekordseid konkreetseid näiteid UÕK-i vaimulike venemeelsete geopoliitiliste eelistuste kohta.

Selle asemel on metropoliit Onufrios UÕK-i eestseisjana võtnud hoiaku näidata, et *Kirikul on ainulaadne roll, mida ei saa taandada poliitikale* – ei ilmalikule ega kiriklikule. Selle seisukoha vaatevinklist on UÕK täna palvetav Kirik. Ta sedavõrd ei jutlusta, õpeta ega manitse, kuivõrd palvetab. Ta on valmis kaotama palju toetajaid, kuid samal ajal rõhutama kristluse „mitte sellest maailmast“-olemust. Ja see sobib hästi kokku Kristuse sõnadega, kes ütles: „*Minu kuningriik ei ole sellest maailmast*“ (Jh. 18: 36).

Sellist lähenemist võiks hästi nimetada „*vaikivaks jutlustamiseks*“. Kuivõrd see toimib, on raske öelda. Tänu oma kanoonilise seotuse tõttu Moskva Patriarhaadiga on UÕK hetkel keelustamise äärel. Seega sekkub Ukraina riik aktiivselt kirikusisese elu normidesse, mis seab kahtluse alla põhiseadusliku põhimõtte Kiriku ja riigi lahususest.

See oleks demokraatlikus ühiskonnas rahuolukorras lubamatu. Sõjaolukord nõuab aga Kirikult **suuremat dialoogilisust** ja valmisolekut oma seisukohtade selgitamiseks. See ei ole aga kahjuks selle hoiaku tugevam kül, mille UÕK võttis, kui valis metropoliit Onufriose oma eestseisjaks.

